

Research Paper

Cultural reconstruction of the Taymurid period based on the illustrated Shahnameh of Baysangor Mirza Taymouri

Taymour Akbari*¹ ¹ Assistant Professor of Islamic Azad University, Varamin Pishva branch

10.22080/JIAR.2024.25274.1035

Received:

November 24, 2023

Accepted:

February 14, 2024

Available online:

February 21, 2024

Keywords:

Illustrated inscriptions.
Miniature analysis.
Cultural survey. Shah-
nameh Baysangor Mirza

Abstract

Illustrated manuscripts of Iran's Islamic period have various cultural information such as: religious, political, social, cultural, historical, artistic, etc., which are important for historians, archaeologists, art history researchers and other scientists. Illustrated manuscripts in the Taymurid period have miniature paintings with different subjects that show different scenes of human activities such as: metalworking, architecture, weaponry, etc. One of the most important illustrated manuscripts in the Taymurid period is the "Shahnameh Baisangor Mirzai Taymuri". According to the painter's inspiration from nature and realities, the miniatures of Baysangor Mirza's manuscript can identify different aspects of the social life of Taymurid people such as: clothing, architecture, dishes, military equipment, musical instruments, etc. According to the above-mentioned contents, the author is trying to answer the following question with the help of field and library studies and based on descriptive, adaptive and analytical methods, whether the miniatures of this manuscript can represent various cultural aspects of the Taymurid period, such as: architecture, clothing, music, etc. The other goal of this research is to determine the importance of Baysangor Shahnameh miniatures in cultural recognition and provide archaeological, historical and artistic information.

***Corresponding Author:** Taymour Akbari**Address:** Islamic Azad University, Varamin Pishva branch**Email:** akbaritaymour@yahoo.com**Tel:** 02633311586

علمی

بازسازی فرهنگی ایران در دوره تیموری، براساس مینیاتورهای شاهنامه بایسنقر میرزای تیموری

تیمور اکبری* ¹ID^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین پیشوا

doi 10.22080/JIAR.2024.25274.1035

چکیده

نسخه‌های خطی مصور دوره اسلامی ایران دارای اطلاعات مختلف فرهنگی از جمله: مذهبی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، هنری و غیره هستند که این اطلاعات برای مورخان، باستان‌شناسان، محققان تاریخ هنر و دانشمندان علوم دیگر اهمیت دارند. نسخه‌های خطی مصور در دوره تیموری دارای نقاشی‌های مینیاتوری با موضوعات مختلف هستند که صحنه‌های مختلفی از فعالیت‌های انسانی مانند: فلزگری، معماری، اسلحه‌سازی و غیره را نشان می‌دهند. یکی از مهم‌ترین نسخه‌های خطی مصور در دوره تیموری "شاهنامه بایسنقر میرزای تیموری" است. با توجه به الهام گرفتن هنرمند نقاش از طبیعت و واقعیت‌ها، مینیاتورهای نسخه خطی بایسنقر میرزا می‌توانند قسمت‌های مختلف از جنبه‌های زندگی اجتماعی مردم دوره تیموری مانند: پوشاک، معماری، ظروف، ادوات نظامی، وسایل موسیقی و غیره را مشخص نمایند. با توجه با مطالب فوق‌الذکر، نگارنده در تلاش است با کمک مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای و بر اساس روش‌های: توصیفی، تطبیقی و تحلیلی به پرسش زیر جواب دهد که آیا مینیاتورهای نسخه خطی بایسنقر میرزا، می‌توانند جنبه‌های مختلف فرهنگی دوره تیموری مانند: معماری، پوشاک، موسیقی و غیره را مشخص نمایند. هدف دیگر این پژوهش، پرداختن به اهمیت مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری در باستان‌شناسی فرهنگی و ارائه اطلاعات باستان‌شناسی، تاریخی و هنری است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲ آذر ۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲ بهمن ۲۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲ اسفند ۰۲

کلیدواژه‌ها:

نسخه‌های خطی مصور؛ مینیاتور؛ تحلیل، بررسی فرهنگی ایران؛ شاهنامه بایسنقر میرزا.

* نویسنده مسئول: تیمور اکبری

آدرس: دانشگاه آزاد اسلامی واحد ورامین پیشوا

ایمیل: akbaritaymour@yahoo.com

تلفن: ۰۲۶۳۳۳۱۱۵۸۶

۱ مقدمه

هنر نسخه‌برداری، مصورسازی و صحافی در دوره تیموری بسیار ترقی نمود و ساخت جلد کتاب با چرم در عهد تیموریان رواج یافت. در این عهد هم جلد کتاب و هم قطعه اضافه که برای حفظ لبه‌های کتاب به کار می‌رفت، به طرز هنرمندانه نقاشی می‌شد، داخل جلد نیز تزئیناتی مانند نقوش گیاهان و حیوانات مختلف را در بر میگرفت. برای تزئین سطح خارجی جلد این گونه کتاب‌ها؛ پر پیچ و خم‌ترین طریقه‌های فنی به کار می‌رفت.

شاهنامه بایسنقری در میان شمار بسیاری از شاهنامه‌های مصور دوره تیموری و قبل و بعد از آن نامورترین، شناخته‌ترین، زیباترین و مهم‌ترین است. چند ویژگی این کتاب را به شاهنامه‌های معروف مانند دموت‌دوره ایلخانی^۱ ۵۷ق/ ۱۴م و شاهنامه شاه طهماسب^۲ ۵۱۰ق/ ۱۶م که یکی قبل از شاهنامه بایسنقری و یکی بعد از شاهنامه بایسنقری پدید آمدند، برتری می‌بخشد. یکی از این ویژگی‌ها این است که شاهنامه بایسنقری بر خلاف دو شاهنامه فوق‌الذکر که ورق‌های آن‌ها در موزه‌های مختلف جهان پراکنده هستند به جز چند افتادگی در متن کاملاً سالم باقی‌مانده است. ویژگی دیگر شاهنامه بایسنقری زیبایی و تزئینات آن است که در این شاهنامه هنرهایی مانند نگارگری، تذهیب، تجلید و خط به زیبایی مورد استفاده قرار گرفتند. سومین امتیاز شاهنامه بایسنقری وجود مقدمه‌ای همراه با اشعار الحاقی است که به دستور بایسنقر میرزا نخستین بار به این شاهنامه افزوده شده است.

نسخه‌های خطی شاهنامه بایسنقر میرزا دارای ۲۲ نقاشی‌های مینیاتوری با موضوعات مختلف مانند: تاج‌گذاری، مباحثه شعرا، جنگ، گلکشت، پیروزی، خلعت‌بخشی، مبارزه با دیوان و غیره هستند. در صحنه‌های مصور این کتاب، نقاش علاوه بر تخیلات ذهنی از واقعیت‌ها و چیزهای موجود در

زمان خود نیز در نقاشی صحنه‌ها استفاده نموده است. ادوات نظامی، پوشش افراد مختلف نظامی و غیر نظامی، معماری و اجزای آن، ادوات موسیقی، ظروف فلزی و سفالین، کتابت و خط، انواع فرش و قالی، نقوش نمادین، حیوانات افسانه‌ای، فنون کتاب‌آرایی و تذهیب و سایر موارد به عنوان داده‌های فرهنگی، موضوعات صحنه‌های نقاشی‌های کتاب مصور بایسنقر میرزا را تشکیل می‌دهند.

با بررسی داده‌های فرهنگی موجود در مینیاتورهای نسخه خطی بایسنقر میرزا و تجزیه و تحلیل آنها می‌توان اطلاعات مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، هنری دوره تیموری را به دست آورد که کسب این اطلاعات برای مورخان، باستان‌شناسان و دانشمندان علوم دیگر از طریق روش‌های علمی دیگر به راحتی ممکن نیست یا پرهزینه است.

۲ روش تحقیق

در این پژوهش، از طریق منابع کتابخانه‌ای و کار میدانی بیست دو مینیاتور شاهنامه بایسنقری تهیه و اسکن گردیده و از روش‌های توصیفی-تحلیلی و تطبیقی به اثبات اهمیت این مینیاتورها در شناخت هرچه بیشتر رفتارهای فرهنگی ایرانیان در دوره تیموری پرداخت شده است.

۳ پیشینه تحقیق

مقالاتی در رابطه با مطالعه تطبیقی بین نگاره‌های شاهنامه بایسنقر میرزا و شاهنامه طهماسبی توسط پژوهشگران: مهناز شایسته فرد و نارملا لطیفیان انجام شده و چاپ شده است (شایسته فر، لطیفیان، ۱۳۸۱: ۲). مقایسه تطبیقی باغ‌های ایرانی، آیین‌های سوگواری و شیوه‌های تذهیب بر اساس شاهنامه بایسنقری از جمله موضوعاتی هستند که مورد مطالعه محدود قرار گرفته‌اند. مطالعه تطبیقی پوشاک در شاهنامه بایسنقری و شاهنامه طهماسبی توسط مریم انصاری و رضوان احمدی

«صاحبقران» خواند. تیمور پس از ۳۶ سال سلطنت در سال ۸۰۷ ه.ق در شهر اترار درگذشت.

شاهرخ میرزا (۸۵۰- ۸۰۷ ه.ق/۱۴۴۷-۱۴۰۵م) بعد از مرگ پدرش توانست از سرزمین‌های از هم گسیخته، قلمرو تقریباً یکپارچه‌ای فراهم سازد و با همسایگان و رقیبانش روابط دوستانه برقرار کرد (حافظ ابرو، ۱۳۸۰: ۲۷۳-۲۰۳). وی پس از ۴۳ سال سلطنت، در شهر ری از دنیا رفت (دولت‌شاه سمرقندی، ۱۳۱۸: ۳۳۹-۳۳۸). بعد از مرگ شاهرخ، الغ بیگ میرزا که بیشتر یک محقق و عالم ریاضی بود، به حکومت رسید. از این رو انحطاط خاندان تیموری دوباره آغاز شد که این بار با سرعت بیشتری رو به اضمحلال رفت. نزاع بین بازماندگان شاهرخ ده سالی به طول انجامید تا این که ابو سعید بهادر خان (۸۵۵- ۸۷ ه.ق/۱۴۶۹-۱۴۵۱م) به حکومت رسید.

سلطان حسین بایقرا (۹۱۱-۸۶۲ ه.ق/۱۴۷۰-۱۵۰۶م) در ۸۷۳/۱۴۸۱م) پس از سلطان ابوسعید، بر هرات استیلا یافت و قدرت تیموریان را به دست گرفت، اما یادگار محمد با کمک آق قوینلوها هرات را از او گرفتند. سلطان حسین پس از دو سال بر یادگار محمد چیره شد و بعد از کشتن او با ایجاد ثبات نسبی و احیای رونق فرهنگی در خراسان، توانست حدود ۳۵ سال در آن جا حکومت کند (خواندمیر، ۱۳۷۲: ۱۷۴-۱۷۲). او در سال ۹۱۱ ه.ق/۱۵۰۶م درگذشت و بعد از وی، شاهزادگان تیموری دو باره درگیر منازعات داخلی شدند. در نتیجه شیبک خان ازبک با استفاده از کشمکش‌های آن‌ها، در ۹۱۳ ه.ق/۱۵۰۸م هرات را گرفت و به سلطه دوپست ساله تیموریان پایان داد.

۷ معرفی شاهنامه مصور بایسنقر میرزای تیموری

شاهنامه بایسنقر که نسخه اصلی آن در کتابخانه کاخ گلستان تهران به شماره ۷۱۶ محفوظ است، با قطع رحلی (۲۶*۳۸) و ۷۰۰ صفحه به قلم نستعلیق توسط جعفر تبریزی در سال ۸۳۳ ه.ق/۱۳۳۲م بر روی کاغذ خان‌بالیغ نخودی کتابت و سپس مصور

انجام و چاپ گردیده است (انصاری، احمدی، ۱۳۹۲: ۴). نگارنده در این پژوهش به شاهنامه بایسنقر میرزا و مینیاتورهای آن، به عنوان منابع اطلاعاتی نوشتاری و آثار مادی و داده‌های فرهنگی تأکید دارد و به نقش مهم این داده‌ها در بازسازی فرهنگی مردم دوره تیموری می‌پردازد.

۴ سؤالات تحقیق

آیا تصاویر مینیاتوری شاهنامه بایسنقری در بازسازی رفتارهای فرهنگی مردم دوره تیموری به ما کمک می‌کند؟ آیا به کمک نقاشی‌های مینیاتوری شاهنامه بایسنقری به عنوان داده باستان‌شناسی می‌توان انواع ادوات جنگی، سبک پوشش، عناصر معماری، طرح‌های نمادین دوره تیموری را مشخص و روشن نمود؟

۵ فرضیه‌های تحقیق

با توجه به الهام گرفتن هنرمند نقاش از طبیعت و واقعیت‌های موجود هم‌زمان، مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری جنبه‌های مختلف زندگی اجتماعی دوره تیموری را به ما نشان می‌دهند.

به کمک مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری می‌توان انواع ادوات جنگی، لباس افراد، عناصر معماری، آلات موسیقی و طرح‌های نمادین دوره تیموری را مشخص و روشن نمود.

۶ تاریخ دوره تیموری

قبل از تجزیه و تحلیل نقاشی‌های مینیاتوری نسخه خطی شاهنامه بایسنقر میرزا، نیاز و ضروری هست که مختصری به تاریخ دوره تیموری پرداخته شود. تیمور بنیان‌گذار سلسله تیموری در سال ۷۳۶ ه.ق/۱۳۳۵م در آسیای مرکزی دیده به جهان گشود و خیلی زود در سوارکاری و تیراندازی مهارت یافت. تیمور که سلحشور، هوشیار و فرصت‌طلب بود، توانست به زودی با شکست دشمنان و رقبا حکومت مستقلی را تشکیل دهد (رمضان ۷۷۱ ه.ق/ آوریل ۱۳۷۰م). او بعد از این جریان خود را

شاهنامه مصور بایسنقری بیش از ۱۱۰ سال است که در کتابخانه کاخ گلستان نگهداری می‌شود. این نسخه خطی مصور بر پایه شواهد موجود توسط امیر نظام گروسی^۱ (۱۲۳۷-۱۳۱۷ش) به کتابخانه این کاخ اهدا گردیده است. این اثر در اسفندماه ۱۳۸۴ پس از ثبت در حافظه ملی، جهت ثبت در حافظه جهانی به سازمان فرهنگی ملل متحد یعنی یونسکو معرفی شد و پس از طی مراحل مختلف کارشناسی در سازمان مذکور، سرانجام در خرداد ماه ۱۳۸۶ شمسی در حافظه جهانی به ثبت رسید (اکبری، ۱۳۸۸: ۷۱-۷۲). بیشتر نقاشی‌های مینیاتوری ارائه‌شده در این مقاله، برگرفته از نسخه چاپی این کتاب خطی مصور، موجود در کتابخانه و موزه ملک^۲ تهران است.

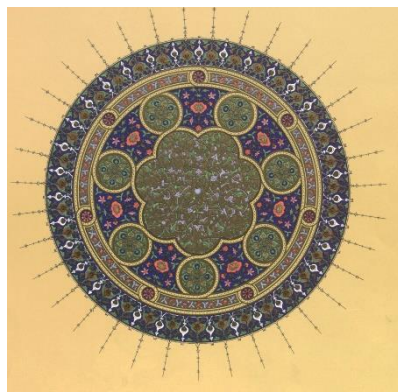
گردیده است. جلد این نسخه خطی چرمی ضربی، طلاپوش با دو حاشیه روغنی در بیرون و سوخت معرق طلایی بر زمینه لاجوردی در اندرون یعنی آستر است (تصاویر شماره ۲۰۱). تزئینات روی جلد شاهنامه شامل کادر مستطیل مرکزی که در درون آن دو ترنج تو در تو در وسط و چهار عدد لچک در گوشه‌های آن است که با رنگ طلایی به صورت برجسته ایجاد گردیدند. در اطراف مستطیل مرکزی نیز تزئیناتی با طرح‌های اسلیمی و گل‌های رنگی بر زمینه سیاه دیده می‌شود. آستر یا رویه داخلی جلد را کادر مستطیلی مرکزی با یک عدد ترنج با دو آویز در بالا و پائین با طرح‌ها و نقش‌های اسلیمی روی زمینه لاجوردی تشکیل داده است (میراث فرهنگی، ۱۳۸۶: ۱).

شکل ۲. روی و پشت جلد شاهنامه بایسنقری (نسخه چاپی شاهنامه بایسنقری، ۲: ۱۳۵۰-۱)

امور روحانی و غیر روحانی در آن است، به بایسنقر میرزا بهادر خان که خداوند حکومت او را درازگرداند، به رشته کشیدم". بایسنقر علاقه‌مند به شعر حماسی بود، لذا دستور داد شاهنامه فردوسی را تهیه و دیباچه جدیدی به آن اضافه نمایند. بایسنقر برای نگاشتن این کتاب از معروف‌ترین خوشنویس زمان یعنی جعفر تبریزی بهره گرفت و بیشتر کتاب را با حاشیه تزئینی بر زمینه طلایی آراست (شریف زاده، ۱۳۸۳: ۱۰۵-۱۰۴).

شاهنامه بایسنقری با یک شمسه مذهب عالی با کتیبه‌ای با قلم رقاع بر زمینه زرین که شامل نام و القاب بایسنقر میرزا است، آغاز می‌گردد (تصویر شماره ۳). نوشته‌های اولین صفحه شاهنامه بایسنقری که با گل‌های سرخ تزئین گردیده، از طرف جعفر تبریزی به این شرح آمده است: «من زیبایی و لطافت این اشعار را ستودم و جواهر این عواطف را بر کتابخانه سلطان قوی شوکت، صاحب جان رعیت، مدافع شهرهای ضعیف اسلام، بزرگ‌ترین سلاطین زمان، حافظ سلطنت و هر آن چه که از

شکل ۳. شمسه تزئینی از صفحات اولیه شاهنامه بایسنقر میرزا (نسخه چاپی شاهنامه بایسنقری، ۱۳۵۰:۳)

۸ بررسی و تحلیل مینیاتورهای شاهنامه بایسنقر میرزا در بازشناسی فرهنگی ایران در دوره تیموری

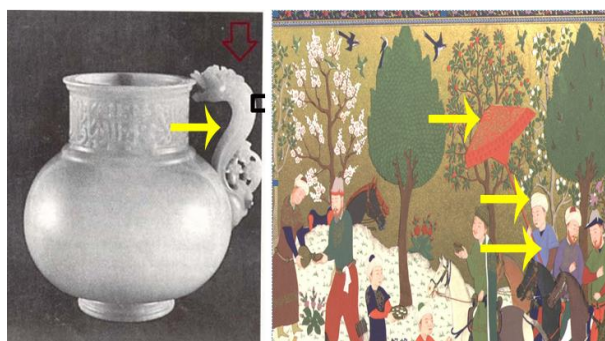
شنل نیز روی لباس خود انداخته است. ملازمان بایسنقر بعضی‌ها عمامه و بعضی‌ها کلاه لبه‌دار بر سر دارند و لباس آن‌ها از پشت با طرح‌های طلایی مزین شده‌اند. این صفحه نقاشی می‌تواند در شناخت پوشش افراد مختلف در دوره تیموری به محققان کمک نماید.

موضوع قابل بحث در نقاشی مینیاتوری صفحه اول، وجود نقش اژدها بر روی آلاچیق است که تحت تأثیر هنر چین از دوره ایلخانی وارد هنر ایران گردیده و در دوره تیموری نیز نقش اساسی در هنر ایرانی پیدا می‌کند (بلر، ۱۳۸۱:۸۱)، علاوه بر ظهور نقش اژدها در هنر نقاشی تیموری، ساخت اشیا از جنس سنگ جید و فلز با دسته‌هایی با شکل اژدها در این دوره تحت تأثیر هنر چین رایج می‌شود (تصاویر شماره 5A, 5B).

دو صفحه اول شاهنامه، به تصویر بایسنقر میرزا در حالی که سوار بر اسب و جام در دست، مشغول تماشای صحنه شکار است، اختصاص دارد، در این صحنه؛ شکار حیوانات مانند شیر، خرگوش، آهو، خوک به نمایش گذاشته شده است. در زمینه نقاشی درختان پرشکوفه، پرنده‌گان و آسمان طلایی با تپه‌های اسفنجی دیده می‌شوند. بایسنقر میرزا سوار بر اسب در زیر آلاچیقی با نقش اژدها و تاج کنگره‌دار بر سر نقش گردیده است (تصویر شماره ۴). او پیراهن آستین بلند یکسره بر تن دارد و یک

شکل ۴. شاهنامه بایسنقری، صحنه شکار در حضور حاکم و همراهان (نسخه چاپی شاهنامه بایسنقری، ۱۳۵۰:ش:۴)

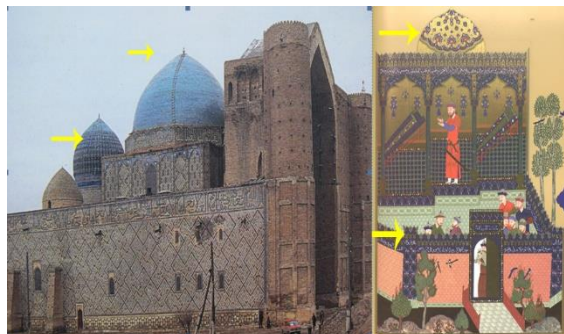

شکل ۵A. سمت راست (نقش اژدها، انواع کلاه و لباس (نسخه چاپی شاهنامه بایسنقری، ۱۳۵۰: ۶).

شکل ۵B. سمت چپ: کوزه‌ای از جنس سنگ جید با دسته‌ای به شکل اژدها از دوره تیموری (بلر، ۱۳۸۱: ۸۱)

گنبد بقعه احمدیساوی (۱۳۹۴-۱۳۹۹م/۷۷۹-۷۸۰ق) در شهر یاسی ترکستان است (تصویر شماره ۷). با توجه به شباهت بین بعضی تصاویر معماری در این شاهنامه با بعضی آثار معماری تیموری، در صورت تخریب این آثار، می‌توان از روی این تصاویر با توجه به الهام گرفتن هنرمند از چیزهای موجود در واقعیت، آنها را مرمت و بازسازی نمود. با مقایسه شکل گنبد و نوع کاشی‌کاری‌های تزیینی در شکل‌های ۶ و ۷ این موضوع قابل درک است.

یکی از موضوعات «شاهنامه بایسنقری» سوگواری برای رستم است (تصویر شماره ۶). در این صحنه مصور، کاخ دارای تزیینات کتیبه‌ای با رنگ سفید بر روی زمینه لاجوردی است که به همراه طاق‌های جناغی یا تیزه‌دار مهم‌ترین شیوه‌های فنی و تزیینی در معماری مذهبی تیموری به حساب می‌آیند که ما این دو ویژگی را در ورودی مقبره شیرین بیگ آقا (۱۳۸۵م/۵۷۸۰ق) واقع در گورستان شاه زند سمرقند می‌توانیم مشاهده نماییم. گنبد مصور این عمارت آجری دو طبقه از نظر شکل کلی شبیه به

شکل ۶. سمت راست. سوگواری بر رستم (نسخه چاپی شاهنامه بایسنقری، ۱۳۵۰ش: ۵). تصویر ۷. سمت چپ. مقبره احمد یسوی در ترکستان (بهر، ۱۳۸۱: ۵۰)

زمینه لاجوردی به صورت دو طبقه به نمایش گذاشته شده است. این عمارت دارای حیاط محصور، حوض با طرح دالبردار و کف مفروش با کاشی نشان داده شده است (پاکباز، ۱۳۸۴: ۹۹). در این تصویر، قاب و جنس پنجره‌ها، شکل ورودی‌ها، مصالح معماری و تزیینات آن‌ها قابل مشاهده هستند که در مطالعات عناصر معماری دوره تیموری می‌توانند به پژوهشگران کمک نمایند. وجود گنبد کلاه فرنگی در بالای این کاخ بیانگر استفاده از شیوه معماری کلاه فرنگی در زمان‌های قدیم‌تر از دوره صفویه و قاجاریه در ایران بوده و انتساب این نوع شیوه معماری به غرب توسط بعضی محققان را زیر سؤال ببرد.

نگاره دیگر این کتاب، تصویر "اردشیر و گلنار" دو عاشق و معشوق را شامل می‌شود. در تصویر اردشیر و گلنار، استقلال نقاشی را در دوره تیموری به وضوح می‌توان مشاهده نمود (تصویر شماره ۸). در نسخه‌های خطی دوره‌های سلجوقی و ایلخانی نقاشی در خدمت خط یا در خدمت همدیگر بوده‌اند. در دوره تیموری با توجه به بعضی نقاشی‌های نسخه‌های خطی این دوره، نقاشی به صورت مستقل انجام می‌شده و یا اینکه گاهی یک متن توضیحی در پائین و بالای صفحه نقاشی به کار می‌رفت.

در صحنه عاشقانه اردشیر و گلنار عمارت آجری بایسنقر میرزا با تزئینی از کتیبه‌های سفید روی

شکل ۸. مینیاتور با موضوع اردشیر و گلنار (کلاه فرنگی، کتیبه حوض و کاشی کاری (پاکباز، ۱۳۸۴: ۹۹))

شعر با او رقابت کنند و فردوسی طوری ظاهر گردید که همه شعرا بر فضل او ایمان آوردند. در نقاشی صحنه مباحثه هفت تن از شعرا با فردوسی، شعرا مانند معلمان و دانشمندان آن دوره عمامه بر سر و یک پیراهن بلند در زیر و یک عبا بر روی پیراهن بر تن دارند و یکی از چهار شاعر نیز کمر بند پارچه‌ای سفید بر کمر بسته است. آسمان وسعت کمی دارد و طلایی است و در میان باغ نهری جاری است که اطراف آن گیاهان و گل‌های متفاوتی دیده می‌شود. این صفحه نقاشی به عنوان یک اثر مادی و فرهنگی، نمونه مناسبی برای بازشناسی البسه، پوشش و لباس شخصیت‌های علمی، شعرا و نظامیان در دوره تیموری می‌تواند محسوب شود (تصویر شماره ۹).

یکی از تصاویر شاهنامه بایسنقری، مباحثه فردوسی شاعر حماسه‌سرای دوره محمود غزنوی با هفت تن از شعرای دربار محمود غزنوی در غزنین را نشان می‌دهد که آن‌ها از طرف حاکم غزنوی مأمور گردیدند تا داستانی از پادشاهان ملوک عجم را به نظم درآورند تا به صاحب بهترین اشعار جایزه‌ای تعلق گیرد. عنصری، عسجدی، ترمذی، ابوحنیفه اسکاف از جمله شاعران بزرگ هفت‌گانه بودند و این شعرا به اتفاق سه شاعر دیگر در باغی برای انجام دستور شاه غزنوی مشغول بودند که فردوسی نیز بر آن باغ وارد می‌شود و با دیدن او شعرای هفت‌گانه خواستند راهی بر دفع او پیدا نمایند که اولین راه پیشنهاد بدمستی او بود که عنصری نپذیرفت و خواستند با

شکل ۹. مباحثه فردوسی با شاعران دوره غزنوی (۲۱ نوع لباس - ۳ و ۴ نوع کلاه شعرا و نظامیان (میراث فرهنگی، ۱۳۸۶: ۱۲).

ساخت کلاه خود و زره را به ما نشان می‌دهد و همچنین در این صحنه مصور، شکل سنگدان‌ها و نیز دستگاه دمش هوا به همراه شکل کوره، کارگاه رنگریزی و قیچی‌های کارگاهی به وضوح دیده می‌شوند (تصویر شماره ۱۰). با توجه به از بین رفتن کارگاه‌های فلزگری دوره تیموری و نپرداختن به این موضوعات در متون تاریخی و ادبی، این صفحه مصور یاریگر محققان در مطالعه کارگاه‌های فلزگری، زره‌سازی و سایر کارگاه‌های ایران در دوره تیموری است.

جمشید پادشاه افسانه‌ای ایران یکی دیگر از نگاره‌های شاهنامه بایسنقری است که در این صحنه، جمشید با تاج کنگره‌دار پرنده‌ای در دست و گوشواره بر گوش بر تخت سلطنت نشسته و نظاره‌گر صحنه‌های مختلف کار آهنگران و خیاطان است. در نگاره مذکور، افراد با کلاه‌های مختلف مانند کلاه لبه‌دار رو به بالا، چهارگوش، عمامه گرد و حتی موردی بدون کلاه دیده می‌شوند که در حال ساختن زره، کلاه خود و سایر وسایل فلزی هستند. این تصویر از آن جهت دارای اهمیت است که شیوه و مراحل

شکل ۱۰. پادشاهی جمشید، کارگاه ذوب فلز (۱- سنگدان ۲- دستگاه دمش هوا ۳- زره ۴- کوره ۵- تخت ۶- کلاه (گودرزی)، (۴۲:۱۳۸۴).

فردوسی است، در حال مشاهده صحنه میخ شدن ضحاک به کوه است؛ درحالی‌که فردی عمامه به سر که احتمالاً نقش دانشمند را دارد، او را همراهی می‌کند. بر بالای سر حاکم سایبانی با نقش دو سیمرغ به صورت قرینه قرار گرفته‌اند که احتمالاً تحت تأثیر هنر چین وارد هنر تیموری شده است؛ چون تا قبل از دوره ایلخانی و تیموری سیمرغ فقط در عرفان و ادبیات ایران نقش داشته و در هنر ایران جایگاهی کمتری داشته است. احتمالاً از دوره ایلخانان نقش سیمرغ به همراه اژدها با نفوذ هنر خاور دور، وارد هنر ایران می‌گردد.

به بند کردن ضحاک درکوه دماوند از دیگر موضوعات نگاره‌های شاهنامه بایسنقری است در این صفحه نقاشی که خط و نقاشی در کنار هم به کار گرفته شده‌اند، ضحاک به صورت عریان و دو مار بر دوش طبق اساطیر ایران در مقابل غار تاریک نشان داده شده که توسط دو سرباز از قسمت پا و دست در حال میخ شدن به کوه است. تپه‌های اسفنجی، تپه‌های زرد و سرخ اطراف غار را احاطه کردند. درختچه‌ای خشکیده و پرنده‌گانی مانند کبک و غیره نیز در صحنه نقاشی دیده می‌شوند (تصویر شماره ۱۱). در نگاره مورد بحث یک حاکم که احتمالاً فریدون پادشاه افسانه‌ای ایران طبق داستان‌های شاهنامه

شکل ۱۱. به میخ کشیدن ضحاک در غار و نقش سیمرغ، کلاه عارف و تاج حاکم (میراث فرهنگی، ۱۳:۱۳۸۶).

(تصاویر شماره 12A و B1۲). خط مورد استفاده در این صفحه خط نستعلیق است که بر روی زمینه طلایی نوشته شده است، عنوان نقاشی با خط

صحنه دیدار رودابه با زال که عمارت آن‌ها به وسیله یک دیوار آجری احاطه گردیده است، خط و نقاشی تقریباً به صورت مساوی صفحه را اشغال کرده‌اند

به نمایش گذاشته شده است. در دیدار رودابه با زال، رودابه تاج کنگره‌دار و زال عمامه بر سر دارد و پنج نفر ندیمه در حال پذیرایی از آن‌ها در داخل عمارت هستند. در پشت تصویر رودابه و زال در قسمت پایین دیوار کاشی‌های شش‌گوش به رنگ کبود شبیه کاشی‌های قسمتی از دیوارهای مسجد کبود تبریز، مشاهده می‌شود، باید توجه داشت ساخت مسجد کبود با مصور شدن کتاب مورد بحث، هم‌زمان است (اکبری، ۱۴۰۰: ۲۱۴). این شباهت‌ها، بیانگر اهمیت نقاشی‌های مینیاتوری به عنوان داده باستان‌شناسی در مطالعه آثار فرهنگی دوره‌های مختلف است.

تعلیق و رنگ سفید بر روی زمینه آبی لاجوردی و طرح‌های اسلیمی اجرا گردیده است. نوشتن کتیبه با رنگ سفید در زمینه آبی لاجوردی که ویژگی تزئینی در معماری دوره تیموری بوده است در دیوار بیرونی عمارت در صحنه دیدار رودابه با زال به تصویر کشیده شده است که در آن کتیبه، عمارت به بایسنقر میرزا "بهادر خان غیاث‌الدین و سلطنت و خلدالله ملکه" نسبت داده شده است.

درب چوبی با گره‌سازی هندسی در ورودی عمارت با طاق جناغی تا حدود نشانگر ویژگی‌های قسمتی از معماری دوره تیموری است که در این صحنه نقاشی

شکل سمت راست ۱۲A. صحنه دیدار رودابه و زال و قسمتی از دیوار کاخ در صحنه نقاشی (شاهنامه بایسنقری چاپی: ۱۳۵۰:).

شکل سمت چپ. 12B. کاشی‌کاری مسجد کبود تبریز به رنگ آبی (عکس از نگارنده: ۱۳۸۵).

نقاشی‌های مینیاتوری، تا حدودی زیادی در شناخت انواع سفال‌های دوره تیموری به ما کمک می‌نمایند. در این صحنه بزم؛ حاکم کلاه کنگره‌دار بر سر دارد و افراد اطراف او نیز با کلاه‌های لبه‌دار و یا عمامه سر خود را پوشاندند، دو نوازنده در این مینیاتور مشاهده می‌شوند که در حال نواختن ساز موسیقی هستند. این تصویر به ما کمک کند که سیر تحول موسیقی ایران و همچنین ادوات موسیقی دوره تیموری را شناسایی و بررسی نمائیم. در این صحنه شادی که آسمان آن طلایی و تپه‌های آن پر از بوته‌های گل‌دار و درختان پرشکوفه است، کتیبه در ۱۲ بیت در

در تصویری از شاهنامه یک مجلس شادی در مازندران به نمایش گذاشته شده است. در این صحنه نقاشی، حاکم بر تخت نشسته و عده‌ای در حال پذیرایی و نوازندگی در اطراف او دیده می‌شوند (تصویر شماره ۱۳). در قسمتی از صفحه نقاشی سه عدد بطری سفالین به چشم می‌خورند که از نوع سفال‌های آبی سفید دوره تیموری هستند (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۱۵۰-۱۴۰). این نوع سفال‌ها دارای زمینه سفید با نقش آبی بوده و در بیشتر موارد، پرنده‌گان و گل‌ها، نقوش این سفال‌ها را تشکیل می‌دادند (تصویر شماره ۱۴). تصاویر این نوع

قسمت پایین ترکیب بندی قرار دارد؛ یعنی در اصل در این صفحه خط در خدمت نقاشی است.

شکل ۱۳. جشن در باغ با حضور حاکم (۱-آلات موسیقی ۲- ظروف آبی سفید و میز چهارپایه (شاهنامه بایسنقری چاپی، ۱۳۵۰:۸).

شکل ۱۴. سفال آبی و سفید با نقش پرند شبيه نقش

داشته و با روسری سفید و قرمز قسمتی از موی سر خود را پوشاندند. در پشت صحنه نقاشی، تپه‌های اسفنجی، بوته‌های گل دار، درختان مثمر و غیر مثمر مشاهده می‌شوند و خط نیز قسمت بالای صفحه نقاشی را پر نموده است (تصویر شماره ۱۵). موضوع مهم در بررسی این صحنه نقاشی، تصاویر فرش‌هایی هستند که در دو مورد نشان داده شده است که نقش و شکل این فرش‌ها می‌تواند ویژگی‌های فرش‌های دوره تیموری را بیان کنند. باید توجه داشت که از دوره تیموری فرش‌ها و پارچه‌های قابل توجهی در دسترس نیست و این نوع تصاویر در شناسایی شکل و نقش فرش‌های و پارچه‌های

۹ ظروف در نقاشی‌های دوره تیموری (اکبری، ۱۳۸۸:۱۵۷).

در یک مینیاتور شاهنامه با موضوع "خلعت بخشیدن یزد گرد به منذر" حاکمی بر تختی که بر روی فرشی قرار دارد، نشسته و با دست خود به منذر که روی صندلی نشسته اشاره می‌کند، در مقابل حاکم دو زن نشسته در حال نشان دادن لباس گل‌دار به مهمانان هستند (گودرزی، ۱۳۸۴:۴۲). در این صفحه مصور بیشتر افراد عمامه به سر دارند و دو نفر از آن‌ها با کلاه لبه‌دار دیده می‌شوند. زنان لباس بلند یکسره بر تن

پوشش و لباس مردان و زنان را در این دوره مورد بررسی قرار داد.

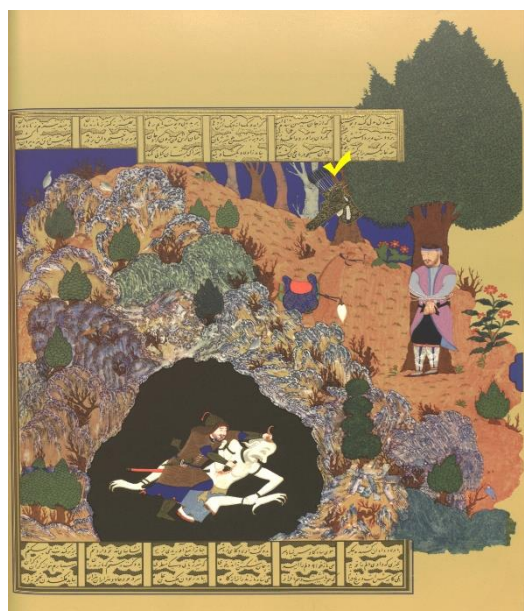
دوره مورد بحث، کمک بزرگی به شمار می‌آیند. لازم به توضیح است بر اساس این نقاشی می‌توان تفاوت

شکل ۱۵. خلعت بخشیدن یزدگرد به منذر (۲۰۱-طرح و نقش فرش ۳- نقش و طرح خلعت یا پارچه (گودرزی، ۱۳۸۴:۴۲)

خنجر رادر قلب آن فرو کرده است. رستم تیردان را که دارای نقش سیمرغ و طرح‌های اسلیمی است به درختی آویزان کرده است (تصویر شماره ۱۶). این صفحه مینیاتوری دارای اطلاعات مفیدی در رابطه با انواع تیرها، تیردان‌ها، کلاه‌خودها، نقش‌های نمادین و ویژگی‌های خاص نقاشی‌های مینیاتوری دوره تیموری بوده و برای محققان تاریخ و فرهنگ ایرانی دارای اهمیت هستند.

تصویری از شاهنامه بایسنقری، کشتن دیو توسط رستم را نشان می‌دهد. در این تصویر، کشتن دیو در دهانه غاری که اطراف آن را درختچه‌ها و تپه‌های اسفنجی تشکیل می‌دهد، انجام می‌گیرد. در این نگاره قسمتی از تپه طلایی نقش شده و در عمق نقاشی، آسمان آبی و تنه درختان دیده می‌شوند. در مرکز تصویر رستم زره بر تن و کلاه‌خود گوش پوش چرمی و فلزی بر سر داشته و شاخ دیو را گرفته و

شکل ۱۶. کشتن دیو توسط رستم، شکل تیردان (میراث فرهنگی، ۱۳۸۶:۱۶).

۱۲ پر دیده می‌شوند. آسمان در این صحنه جنگی لاجوردی است. درختچه‌های خشکیده و گره‌دار که در نقاشی‌های دوره ایلخانی نیز دیده می‌شوند در این اثر نقاشی نیز قابل رویت هستند. چکمه‌های افراد به صورت ساق‌بلند تا زانو هستند که احتمالاً این نوع چکمه‌ها در دوره تیموری مورد استفاده سربازان بوده است (تصویر شماره ۱۷).

صحنه کشتن سیاوش، یکی دیگر از صفحات مصور شاهنامه بایسنقری به شمار می‌آید. در این نقاشی افراد لباس و کلاه جنگی بر تن دارند و بعضی سربازان تیردان، سپر و نیزه‌های پرچم‌دار با خود حمله می‌کنند. کلاه‌خودهای سربازان با گوش پوش‌ها و تیردان‌های آن‌ها با نقوش اسلیمی، مرغ افسانه‌ای ققنوس و سپرهایی با نقش گل ۶ پر و

شکل ۱۷. صحنه کشتن سیاوش (شکل چکمه سربازان، نوع زین اسب، تیردان منقوش به سیمرغ و کلاه‌خود (شاهنامه بایسنقری چاپی، ۱۳۵۰:۹).

را در نقوش کاشی‌های معروف به "زرین فام" مکشوفه از تخت سلیمان و سایر مکان‌های دوره ایلخانی می‌توانیم مشاهده نماییم (وزیری مقدم، ۱۳۵۴: ۸۶). پرچم هندیان قرمز رنگ و چهره یکی از جنگجویان آن‌ها سیاه است. در قسمتی از تصویر، فرمانده هندی از روی تختی که بر روی فیل قرار دارد، توسط طناب به وسیله سرباز ایرانی بر زمین افکنده می‌شود (تصاویر شماره 18A و 18B). این اثر مینیاتوری احتمالاً بیانگر جنگ‌ها و پیروزی‌های تیموریان بر هندی‌ها بوده و تصویر بیرق با نقش سیمرغ نشانگر نمادین بودن این پرنده افسانه‌ای در دوره تیموری است.

یکی دیگر از صحنه‌های جنگی شاهنامه، جنگ با هندیان است. هندیان که وجود فیل مشخصه لشگریان آن‌ها بوده با کلاه‌خودها، زره‌ها و سپرهای مشابه با ایرانیان (تیموریان) که پرچم آن‌ها دارای نقش سیمرغ است، در صف جنگ ایستاده‌اند. احتمالاً سیمرغ تحت تأثیر تفکر و هنر چینی در دوره مغول‌ها و ایلخانیان وارد هنر ایران گردیده و در هنر دوره تیموری ادامه می‌یابد (گری، ۱۳۶۹: ۹۵). گرچه ایرانی‌ها با نام سیمرغ در آثار مکتوب عرفانی مانند منطق‌الطیر عطار نیشابوری در دوره‌های قبل از مغول‌ها آشنا بودند، ولی ظهور نقش سیمرغ در هنر ایران از دوره ایلخان شروع می‌گردد که موردی از آن

شکل سمت راست ۱۸۸. جنگ با هندیان (۱-پرچم تیموری با نقش سیمرغ ۲- شکل سپر ۳- پرچم هندی ۴- حاکم شاهنامه بایسنقری چاپی، ۱۳۵۰: ۱۰)

تصویر سمت چپ ۱۸B: نقش سیمرغ بر روی کاشی زرین فام ایلخانی (کامبخش فرد، ۱۳۷۹: ۲۱۰).

مبارزه گودرز با افراسیاب، مبارزه در یک منطقه کوهستانی پر از تپه‌های اسفنجی انجام می‌گیرد (تصویر شماره ۱۹). تصاویر این دو صفحه نقاشی با موضوعات جنگی، می‌توانند نقش مهمی در بازشناسی انواع سلاح‌ها، لباس‌های نظامی، زین‌آلات اسب‌ها و حتی نژادهای اسب‌ها در دوره تیموری ایفا نمایند.

مبارزه رستم و گودرز با افراسیاب به صورت مجزا در شاهنامه به تصویر کشیده شده است. در این نقاشی‌ها، خط در بالا و پائین صحنه نقاشی قرار دارند و آسمان نیز به رنگ آبی لاجوردی است. در صحنه جنگ رستم با افراسیاب دو جنگجو در مرکز صحنه، سوار بر اسب بر همدیگر حمله می‌کنند و سربازانی نیز در سمت راست و چپ آن‌ها بر روی تپه شنی نظاره‌گر صحنه مبارزه هستند. در صحنه

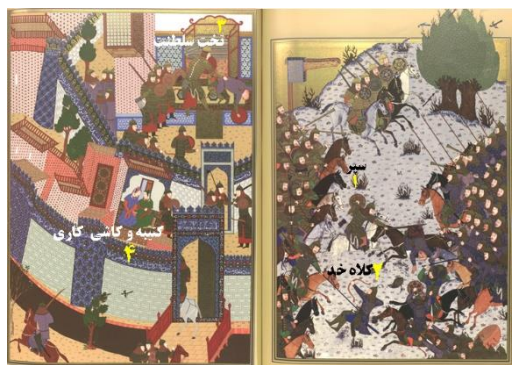
شکل ۱۹. سمت راست جنگ رستم با افراسیاب سمت چپ جنگ گودرز با افراسیاب (شاهنامه بایسنقری چاپی: ۱۱: ۱۳۵۰).

در یک تپه ماسه‌زار است. در این نقاشی نوع شمشیرها، سپرها، تیردان‌ها، نیزه‌ها، کلاه‌خودهای سربازان به همراه پرچم منقوش به نقش اژدها به

در شاهنامه بایسنقری، سه صحنه جنگی دیگری به تصویر درآمدند که یک مورد آن صف‌آرایی دو گروه از سربازان در مقابل هم، سوار بر اسب و زره‌پوش

است که بر روی یک تپه طلایی رنگ به تصویر در آمده است. در این صحنه که آسمان آبی لاجوردی است، خط نستعلیق در قسمت بالای کادر قرار دارد و سربازان اسب‌سوار نسبت به فیل‌سواران که پرچمی با نقش اژدها حمل می‌کنند، برتری جنگی دارند (تصویر شماره ۲۱). در یکی از این سه ورق مصور، نقاش در کنار نشان دادن انواع ادوات و وسایل جنگی، بر ویژگی‌های معماری قلعه‌های نظامی هم‌زمان خود تأکید می‌نماید. از طریق این تصویر می‌توان ویژگی‌های معماری قلاع ایران در دوره تیموری را تا حدودی بازسازی کرد.

نمایش گذاشته شده است. مورد دیگری از این سه صحنه جنگی مصور، از تخت انداختن یک حاکم از تخت سلطنتی است. این تصویر فقط حصار و درون قلعه دو طبقه را نشان می‌دهد، بیرون این قلعه با نهری که از کنار آن می‌گذرد از زمین‌های اطراف جدا شده و راه ارتباطی آن با بیرون پلی بوده که در تصویر به نمایش درآمده است. تزئینات حصار قلعه، کاشی‌های لاجوردی و معرق^۱ به همراه کتیبه‌های سفید با خط ثلث بر روی زمینه آبی لاجوردی است (تصویر شماره ۲۰). آخرین مورد از این صحنه‌های جنگی، مبارزه فیل‌سواران با اسب‌سواران زره‌پوش

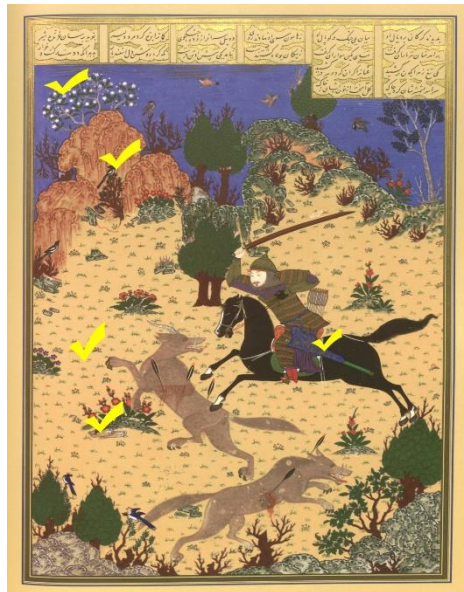
شکل ۲۰. سمت راست جنگ دو گروه اسب‌سواران: (۱- نوع سپر ۲- نوع کلاه‌خود) چپ، از تخت انداختن حاکم: (۳- شکل تخت سلطنتی ۴- تزئین قسمت بالای قلعه با کتیبه‌های سفید لاجوردی و کاشی معرق (اکبری، ۱۳۸۸: ۱۶۱).

شکل ۲۱. جنگ پیروزی اسب‌سواران به فیل‌سواران (شکل سپرها و نقش اژدها بر روی تیردان‌ها (شاهنامه بایسنقری چاپی، ۱۳۵۰: ۱۲).

نقاشی ایران در دوره تیموری را نشان می‌دهد. نقش سیمرغ بر روی تیردان از مهم‌ترین موضوعات مورد توجه در این مینیاتور به شمار می‌آید. تپه‌های اسفنجی، تپه‌های ماسه‌ای، آسمان آبی، خط نستعلیق در زمینه طلایی، بوته‌های گل‌دار، درختان با شکوفه‌های سفید از شاخصه‌های مینیاتورهای دوره تیموری هست که در این نقاشی هم می‌توان آن‌ها را دید. این ویژگی‌ها به پژوهشگران یاری می‌کند که مینیاتورهای پراکنده و فاقد شناسنامه را شناسایی کنند.

یکی از صفحات مصور شاهنامه بایسنقری، حمله اسفندیار به گرگ‌ها را نشان می‌دهد که وی کلاه نظامی بر سر و زره بر تن دارد. مرکز نقاشی را دشتی با رنگ طلایی با بوته‌های گل‌دار تشکیل می‌دهد که در همین قسمت حمله اسفندیار با شمشیر به گرگ‌ها به نمایش گذاشته شده است. در عمق تصویر تپه‌های اسفنجی و طلایی به همراه آسمان آبی و درختان مثمر و غیر مثمر دیده می‌شوند (تصویر شماره ۲۲). در این صحنه نقاشی، خط به صورت محدود در گوشه‌ای از صفحه به نمایش گذاشته شده است که این موضوع، استقلال در

شکل ۲۲. جنگ اسفندیار با گرگ‌ها (نقش و شکل تیردان، درخت با شکوفه‌های سفید، تپه‌های اسفنجی، تپه ماسه‌ای، بوته‌های گل‌دار (شاهنامه بایسنقری چاپی: ۱۳۵۰: ۱۳).

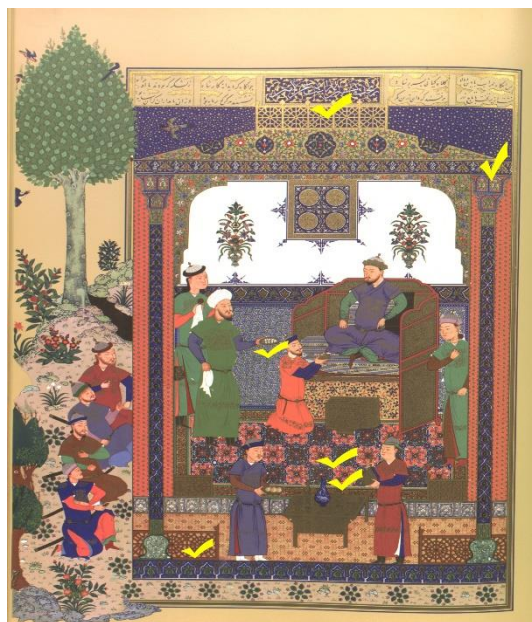
ساخته و یا از چین به ایران وارد می‌شد (تصویر شماره ۲۳). لازم به توضیح است که ساخت و استفاده از ظروف سفالین با بدنه بیضی و گردن باریک و بلند با رنگ‌های آبی و سفید با نقش جانوری و پرنده‌گان در دوره تیموری در ایران رواج داشته و به اشتباه ساخت و استفاده از آن‌ها را برای اولین بار به دوره صفوی نسبت می‌دهند؛ زیرا بر

صحنه تاج‌گذاری لهراسب یکی از موضوعات نقاشی‌های شاهنامه بایسنقری است. در این مینیاتور لهراسب با تاج کنگره‌دار بر تخت شاهی نشسته و گروهی در حال پذیرایی از او هستند. در مقابل او یک میز چهارپایه و بر روی آن میز یک بطری سفالین با نقوش آبی و سفید قرار گرفته است. این نوع ظروف، بیشتر در دوره تیموری

صفحات مصور پراکنده و شناخته نشده دوره تیموری کمک نماید. ستون‌های مورد استفاده در نقاشی عمارت لهراسب بیانگر استفاده از این نوع ستون‌ها در معماری تیموری است. سرستون در این نگاره به صورت مقرنس کاری^۱ و درته ستون به شکل گلدان برگشته است. خط مورد استفاده در توصیف صحنه نقاشی، خط نستعلیق است که در دوره تیموری به تکامل می‌رسد.

اساس این تصاویر مینیاتوری، این نوع ظروف آبی سفید در دوره تیموری یعنی قبل از دوره صفوی، استفاده فراوان داشته است.

آسمان صحنه تاج‌گذاری آبی لاجوردی و پر از ستاره‌های طلایی است که این نوع مصور نمودن آسمان ویژگی اساسی در نقاشی‌های تیموری به شمار می‌آید و این سبک می‌تواند ما را در شناسایی

شکل ۲۳. صحنه تاج‌گذاری لهراسب: (شیوه کاشی‌کاری ازاره، بطری آبی سفید، حفاظ‌های چوبی مشبک، نمونه میز چهار پایه، پنجره‌های چوبی مشبک و گره‌کاری شده، ته ستون، سرستون مقرنس‌کاری شده (شاهنامه چاپی: ۱۳۵۰: ۱۴).

تقریباً لباس‌ها و کلاه‌های آن‌ها مشابه همدیگر هستند و فقط در دست یکی از این افراد، یک وسیله موسیقی مشاهده می‌شود که او در حال نواختن آن است (تصویر شماره ۲۴). تصویر این وسیله موسیقی به عنوان یک داده فرهنگی و باستان‌شناسی^۲، می‌تواند ما را در مطالعه ادوات موسیقی ایران در دوره تیموری کمک نماید.

در مینیاتوری از شاهنامه بایسنقری، اسفندیار و رستم بر روی صندلی نشسته و دست‌های همدیگر را گرفته‌اند. میز مقابل آن‌ها، بر روی یک فرش با نقش هشت ضلعی که احتمالاً از ویژگی‌های فرش‌های دوره تیموری است قرار گرفته است. در اطراف صحنه اصلی نقاشی، سربازانی با کلاه لبه‌دار رو به بالا و شمشیر بلند برکمر دیده می‌شوند که

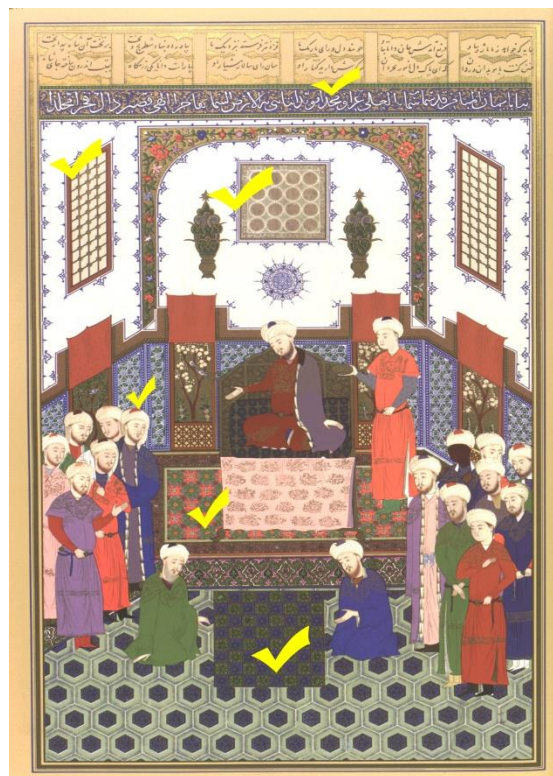

شکل ۲۴. پاسخ دادن اسفندیار رستم را: (نقش فرش، ابزار موسیقی، میز و ظرف آبی سفید (شاهنامه چاپی بایسنقری، ۱۳۵۰: ۱۵).

در قسمت بالای تصویر، شعری با خط نستعلیق و کتیبه‌ای با خط سفید بر روی زمینه آبی لاجوردی با خط ثلث دیده می‌شوند (تصویر شماره ۲۵).

این ورق مصور، بیانگر اطلاعات زیادی در رابطه با تحولات انواع خطوط، سبک نقاشی‌های دیواری، تزیینات مختلف کاشی‌کاری، انواع نقش فرش‌ها، جنس و نقش پارچه‌ها، مدل البسه و غیره بوده و برای محققان علوم انسانی و بازسازی فرهنگی دوره تیموری دارای اهمیت است.

در تصویری از شاهنامه بایسنقری، مراسم خلعت-بخشی بدون حضور هیچ گونه نیروی نظامی نشان داده شده است. در این نگاره عالم یا حاکم بر تختی نشسته و افرادی عمامه به سر او را احاطه نموده و نظاره‌گر مراسم خلعت‌بخشی در مرکز تصویر، توسط دو فرد هستند. در این اثر مینیاتوری کف و ازاره^۱ عمارت با کاشی‌های شش ضلعی آبی و سفید رنگ و منقوش به طرح‌های هندسی و گیاهی پوشش داده شده است. دیوارهای عمارت دارای دو پنجره چوبی با شبکه‌های مربعی و دارای تزییناتی فرسک^۲، به شکل و طرح شمسه و گلدان‌های قرینه وار هستند.

تصویر ۲۵. مراسم خلعت‌بخشی در حضور حاکم با موضوعات: نقاشی دیواری با نقش شمشه و گلدان، نقش پارچه و خلعت، پنجره، فرش، کاشی‌کاری در ازاره، خط ثلث و نستعلیق (شاهنامه چاپی، ۱۳۵۰: ۱۶).

بیانگر اوج شکوفایی هنر تذهیب و کتاب‌آرایی است. نقاشان تیموری با توجه به شرایط زمان خود، به کمک ۲۲ عدد نقاشی مینیاتوری، صحنه‌های مختلف از فعالیت‌های اجتماعی مردم این دوره را در نسخه خطی بایسنقر میرزا به تصویر کشیده‌اند که برای محققان علوم مختلف دارای اهمیت هستند.

آیا مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری در بازسازی رفتارهای مردم دوره تیموری به ما کمک می‌کنند؟ آیا به کمک نقاشی‌های مینیاتوری شاهنامه بایسنقری به عنوان داده باستان‌شناسی می‌توان انواع ادوات جنگی، سبک پوشش، عناصر معماری، طرح‌های نمادین دوره تیموری را مشخص و تعیین نمود؟ در پاسخ به این سؤالات می‌توان موارد زیر را بیان کرد: معماری و تزیینات آن، صنعت قالی و فرش‌بافی، شکل ادوات موسیقی، انواع خطوط مورد استفاده، کارگاه‌ها و کوره‌های آهنگری، انواع ادوات نظامی، نوع ظروف سفالین، علائم نمادین و انواع پوشش افراد با

۱۰ نتیجه‌گیری

کتاب تاریخی و ادبی غیر مصور، منابع مناسبی برای شناخت فرهنگی دوره‌های مختلف تاریخی به شمار می‌آیند؛ ولی در این نوع آثار نوشتاری، به خیلی از موضوعات فرهنگی پرداخته نشده و یا سطحی‌نگری می‌شود و در بیشتر موارد، موضوعات خاصی در ارتباط با زندگی شاهان و شعرا در این نوع منابع مطرح می‌گردد. مینیاتورهای شاهنامه مصور بایسنقر میرزا تیموری، به عنوان آثار مادی و یا داده‌های باستان‌شناسی به ما کمک می‌کنند تا رفتارهای اجتماعی، اقتصادی، علمی، فرهنگی، صنعتی، مذهبی و غیره مردمان دوره تیموری را مشخص کرده و بازسازی یا بازشناسی کنیم.

تعدادی از صفحات شاهنامه مصور بایسنقر میرزا، با جدول‌ها، کادرها، لچکی‌ها، ترنج‌ها، شمشه‌ها و فنون مختلف تذهیب گردیده‌اند که

پرچم‌ها، سبک ظروف سفالین و سایر اطلاعات فرهنگی دوره تیموری را معین و مشخص کنند. البته باید توجه داشت که بعضی از نگاره‌ها بیانگر تخیلات ذهنی نگارگران هستند و بیان‌کننده واقعیت‌ها نیستند.

پایگاه‌ها و جنسیت‌های مختلف از موضوعات مورد توجه در نگاره‌های شاهنامه مورد بحث هستند. با توجه به کمک گرفتن هنرمند نقاش از طبیعت و واقعیت‌های موجود در آن در ایجاد نگاره‌ها، پژوهشگر می‌تواند انواع لباس‌ها، پوشش‌های جنگی، ادوات موسیقی، عناصر معماری، علایم

پی نوشت

کاشی زرین فام یا طلاگونه، سفالی با لعابی شیشه-گونه است که جلایی فلزی دارد. زرین فام به فن رو لعابی گفته می‌شود که در نتیجه آن شاهد ایجاد یک لایه فلزی طلا مانند با درخششی قوس و قزحی و بسیار چشم‌نواز خواهد بود.

کاشی معرق یا گل و بوته عبارت است از قطعه‌های بریده‌شده کاشی که نقوش مختلف را از رنگ‌های متفاوت تراشیده و در کنار یکدیگر قرار داده و به شکل قطعاتی بزرگ درآورده و روی دیوار یا جاهای دیگر نصب می‌کنند تا زینت‌بخش بنا گردد.

مقرنس نوعی تزئین است با فرورفتگی‌ها و برجستگی‌هایی از روی نظم و قاعده که در بعضی موارد به شکل استالاکتیت آویزان است.

به هر اثر مادی مانند سفال، فلز، نقاشی، ابزار سنگی، دیوار ساختمان و غیره که توسط انسان جهت هدف خاصی، در زمان‌های گذشته ساخته شده است، داده باستان‌شناسی یا فرهنگی می‌گویند.

ازاره به قسمتی از دیوار، از کف تا ارتفاع حدود یک متری گفته می‌شود.

فرسکو یا فرسک به [انگلیسی](#) fresco به [فرانسوی](#) fresque و در فارسی دیوارنگاره، واژه‌ای است که به [نقاشی](#) بر روی [گچ](#)، [دیوار](#) یا [سقف](#) گفته می‌شود.

شاهنامه دوره ایلخانی دمت Damot از کهن‌ترین شاهنامه‌های مصور در ایران است. ورق‌های این اثر مصور، توسط دلال فرانسوی عتیقه، به نام ژورژ دموت از هم جدا شده و فروخته می‌شود و به همین دلیل به نام این شخص به "دمت" معروف می‌گردد.

امیر نظام گروسی یا حسنعلی خان گروس (۱۲۳۷-۱۳۱۷ش) متولد بیجار یا گروس [سیاست‌مدار](#)، [ادیب](#)، [نویسنده](#) و [خوشنویس](#) در دوره [قاجار](#) بود.

شاهنامه طهماسبی نسخه‌ای گران‌بها از [شاهنامه فردوسی](#) است که در قرن ۱۰ه.ق و دوره صفوی نوشته شده و مصور گردیده است.

کتاب‌خانه و موزه ملی ملک نخستین [موزه](#) وقفی خصوصی ایران و یکی از شش کتاب‌خانه بزرگ کشور با موضوعیت نسخه‌های خطی در [تهران](#) است. این مکان فرهنگی در سال ۱۳۱۶شمسی توسط فردی به نام حسین آقا ملک تأسیس شده و سپس وقف آستان قدس رضوی شده است و در حال حاضر نیز تحت نظارت مستقیم تولیت آستان قدس رضوی اداره می‌شود.

عمارت مظفریه معروف به مسجد کبود ([ترکی](#) [آذربایجانی](#): گۆی مسجد) یا مسجد جهان‌شاه، از مسجدهای تاریخی [تیریز](#) مربوط به دوران حکمرانی ترکمانان قراقویونلوها در قرن نهم هجری است. این مسجد به علت استفاده از رنگ‌های آبی لاجوردی، فیروزه‌ای و کبود به فیروزه اسلام معروف است.

منابع

شایسته فرد، مهناز، لطیفیان، نارملا، ۱۳۸۱. **مطالعه تطبیقی بین نگاره‌های شاهنامه بایسنقر میرزا و شاهنامه طهماسبی**، مجله مدرس هنر: شماره ۲.

شریف زاده، عبدالمجید، ۱۳۸۳. **تاریخ نگارگری در ایران، تهران: مؤسسه فرهنگی و هنری خوش نهاد پیمان**.

کامبخش فرد، سیف‌الله، ۱۳۷۹. **سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر**، تهران: انتشارات ققنوس.

گری، بازیل، ۱۳۶۹. **نقاشی ایران**. ترجمه عربعلی شروه، تهران: انتشارات عصر جدید.

گودرزی، مرتضی، ۱۳۸۴. **تاریخ نقاشی ایران از آغاز تا عصر حاضر**، تهران: انتشارات سمت.

فردوسی، ابوالقاسم، ۱۳۳۲/۵۸۳۳ م. **شاهنامه بایسنقری تیموری**. کتابخانه کاخ موزه گلستان تهران، نسخه چاپی موزه ملک، چاپ هزار و سیصد پنجاه شمسی.

فردوسی، ابوالقاسم، ۱۳۸۶. **تصاویر شاهنامه بایسنقری کاخ گلستان**، تهران: میراث فرهنگی.

وزیری مقدم، محسن، ۱۳۵۴. **بررسی هنر نقاشی ایران در گذشته، حال و آینده**. تهران: انتشارات تلاش

انصاری، مریم، رضوان، احمدی، رضوان، ۱۳۹۲. **مطالعه تطبیقی پوشاک در شاهنامه بایسنقری**، مجله "زن در فرهنگ هنر" شماره ۴.

اکبری، تیمور، ۱۳۸۸. **تاریخ هنر نقاشی و مینیاتور در ایران**. تهران: انتشارات سبحان نور.

اکبری، تیمور، ۱۴۰۰. **آشنایی با معماری ایران در قرون میانی اسلامی**. تهران: انتشارات سمیرا.

بلر، شیللا، ام بلوم، جاناتان، ۱۳۸۱. **هنر و معماری اسلامی**، ترجمه اردشیر اشراقی. تهران: انتشارات سروش.

پاکباز، رویین، ۱۳۸۴. **نقاشی ایران**. تهران: انتشارات زرین و سیمین.

حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله، ۱۳۸۰. **زبده التواریخ**، تهران: چاپ کمال حاج سیدجواد.

خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام الدین، ۱۳۷۲. **مآثرالملوک**. تهران: چاپ میرهاشم محدث.

زکی، محمد حسن، ۱۳۷۲. **تاریخ نقاشی در ایران**، ترجمه ابوالقاسم سحاب، تهران: انتشارات سحاب.

سمرقندی، دولت‌شاه، ۱۳۱۸. **کتاب تذکره الشعراء**، لندن: چاپ ادوارد براون.